L-Università ta' Malta

FAKULTÀ TAL-ARTI
Dipartiment tal-Malti
Jannar 2018

Kodiċi:	**MAL1031**
Taqsima-studju:	**IR-REGOLI TAL-KITBA MALTIJA FIL-PRATTIKA 2**
Lettur:	G. Farrugia, M. Mifsud, O. Vella
Data:	**Is-Sibt, 27 ta' Jannar 2018**
Ħin tal-eżami:	8:30am – 11:05

F'dan l-eżami l-istudenti ma jistgħux jużaw dizzjunarji jew kotba oħra.

IKKOREĠI Ż-ŻEWĠ SILTIET (100 MARKA)

Int u tikkoreġi, żomm f'moħħok dawn il-punti importanti:

- Dan huwa eżami tar-regoli ortografiċi. Mela xogħlok hu li tikkoreġi l-iżbalji tal-ortografija biss, u mhux l-għażla tal-vokabolarju, is-sintassi, l-istil, eċċ.
- Ikkoreġi billi tħożż sing taħt il-kelma l-ħażina u fuqha tikteb il-kelma t-tajba sħiħa bl-aħmar.

1. BEJN IX-XIĦ U L-KELB

Mal-għabex ta' fil-għaxija niżlet ix-xita. Bil-qliel. U beraq u ragħad waħda f'waħda. L-isqaq, li kien għan-niżla, imtela' ilma qisu wied kbir, l-aktar bl-ilma li kien jinġabar minn Triq il-Kbira.

"Sewwa, sewwa," qal ix-xiħ lill-kelb. Kellu dbissima ma' wiċċu. "Fl-aħħar nieżla x-xita, għax din barka t'Alla. Imma jkollna nogħqodu ġewwa."

Ix-xiħ teftef żewġ ħutiet żgħar. Imma friski. Ix-xita nieżla. Ix-xita mfewħa ta' Settembru, riħa ta' art u ħamrija jixxarbu. Ir-riħa tal-ħarifa wara n-nixfa mqarqċa tas-sajf. U fil-kamra tax-xiħ riħa tfuħ ta' baħar, riħa ta' ħut.

“Lili togħġobni x-xita,” qal lill-kelb wara li kielu u warrab il-platti u l-borma. “Tatini ħajja ġdida.” Ma’ sajjetta mar id-dawl fl-isqaq. Id-dellijiet imċaqilqa tiegħu u tal-kelb mifruxa mal-ħitan tal-kamra, mal-ħoss tax-xita u r-ragħad, ħolqu dinja minsijja fit-tarf tal-isqaq, u qanqlu tifkiriet jilgħabu fuq xifer għajnejn ix-xiħ bħal dellijiet ta’ l-imgħoddi li ma jagħddi qatt.

“Kemm kont nieħu pjaċir fix-xita! Il-gost tiegħi, wara xi maltempata, mmur niġġerra fl-ilma tax-xita. Ħafi, mhux hekk? Imma l-gost tiegħi. Jew nagħmlu l-vapuri tal-karti u nitilquhom mal-wied. U wara, għall-bebbux. Konna nagħmlu ikla. Missieri kemm kien jħobbhom! Niftakar darba qbadna ħafna bebbux u, wara li sajjimnih, ommi sajjritu kif kienet taf hi. Waranofsinhar bagħtitni nixtri ħobża, imma ġejt idi f’idi għax qalhuli li tal-ħobż dak inhar ma kienux ħmew għax kellhom xi jgħidu ma’ tat-tqiq. Milli jidher fit-triq tagħna aħna biss ma konniex nafu, għax ommi la kienet tpaċpaċ man-nies u l-anqas kienet taf taqra. U missieri kemm irrabja! U ġibed xi tnejn lil furnara u bgħathom ’l hemm u ’l hawn. Issa dan missieri kien raġel sew, taf, ma nafx minn fejn kien qalgħu dak il-kliem kollu. Imma mur għamel ikla bebbux mingħajr ħobż! U ommi w aħna weħilna miegħu. Ngħid għalija, imqar mingħajr ħobż għamilt ikla bebbux u ftaħt aptit li donnu ma seta’ jingħalaq b’xejn. Ngħidha kif inhi, ma kienitx l-ewwel darba li mort norqod b’ġuħ klubi, ħlomt bil-ftajjar u qomt stordut bil-fjakkezza. Eqq, meta ma kienx ikun hemm, ma kienx ikun hemm. Aħna konna familja kbira, u bajda konna neħduwha meta jmissna. Għax dak li hu l-faqar ... ġuħ u mard.”

Waqaf itigħem kliemu x-xiħ. Id-dawl iteptep tal-lampa, id-dellijiet ħarkiena mal-ħajt kienu saru ħaġa waħda mal-moħħ tax-xiħ, mimli b'dawn it-tifkiriet. U l-kelb daħal ma' ħsiebu, ġewwa moħħu, ma' leħnu...

"Il-faqar hu dagħwa, xiħ. L-akbar dagħwa. Il-faqar huwa nsult għall-bniedem. Il-faqar huwa kapulavur mormi. Li ftit għandhom ħafna u ħafna għandhom ftit, din qagħda li tħawwad imħuħ il-bnedmin. Ħares lejn it-tallâba. Sakemm ikun hawn il-faqar ma tistax teżisti Ġenna perfetta. Il-Ġenna hi fejn tal-aħħar jiġu l-ewwel. Fejn l-imġewwħa jingħatalhom ħafna. Fejn iż-żahar isiru l-kbar. Fejn il-munita tal-armla ssir tiswa' teżor li ma jgħaddi qatt. L-idejn imregħda tat-tallaba jitolbu ġustizzja, mhux ħasra. Il-faqar huwa nuqqas ta' jedd aktar milli nuqqas ta' ħniena. Il-fqar huma l-misruqin."

U x-xiħ: "Imma wkoll l-imberkin."

U l-kelb: "Imbierka għax m'għandhomx saħta bħal flus il-qerq. Imma l-qagħda tagħhom, bil-ġuħ u l-mard, u s-serq u l-ġlied għal loqma ħobż, dik iva hija saħta. U min għex u stgħana mid-demel tal-faqar għad ipattiha sew. Għax kollox hu ta' kulħadd, u kulħadd għandu l-jedd għalkollox."

Kien qalil fi kliemu dak il-kelb. U x-xiħ, għal darb'oħra, donnu ma riedx li dawn il-ħsiebijiet jitħalltu ma' moħħu mgħakkar bil-faqar u l-ġuħ ta' tfulitu. Biex bħal speċi jkeċċi kliem il-kelb minn moħħu, qallu:

"Ħa ngħidlek, taf li kważi kważi jien kont se nsir sinjur, u sinjur kbir?"

Iżda l-kelb ma tahx widen. Kompla:

“Ara ma taħsibx, iżda, li l-faqar se jispiċċa meta kollox isir ta’ kulħadd, u kulħadd ikollu l-jedd għal kollox! Ikun baqa’ x’isir. Għax tibqa’ l-kilba, imqar fost dawk li għandhom kollox u l-jedd għal kollox, u f’soċjeta fejn jispiċċa l-faqar u l-ġuħ, biex dawn ikunu aħjar min ħaddieħor. Għax il-faqar mhux biss il-ġuħ u n-nuqqas ta’ flus. Hu aktar minn hekk. Hu ikel u flus bix-xaba u r-regħba. Il-faqar huwa l-bniedem li ma jafx igħid biż-żejjed, il-bniedem li ma jafx jaqsam, il-bniedem li ma jafx jibża’ għall-ġid.”

U reġa’ x-xiħ; donnu kien bla sabar biex isikket dawk il-ħsibijiet:

“Mela mela, għal daqsxejn ma sirtx sinjur jiena. Mur arani kieku il-lum, b’xi erba’ t’idjar tiegħi, imdawwar bis-sefturi, liebes pulit, bl-aħjar ikel ifuħ, laħam kemm irrid... u jekk nixba’, ngħidilhom “Ħut frisk!”, u mbejjet mill-aqwa u stedin għand is-sinjuri u erħili npejjep l-ifjen sigarri.” U daħak ix-xiħ bħallikieku d-dehra tiegħu f’qagħda ta’ sinjur ma kienitx tixraqlu.

“Idħak, idħak!” qallu l-kelb. “Baħnan! Daħku bik wisq u jibqgħu jidħku, u int iblaħ tidħak magħhom!”

Siket għal waqt leħen il-kelb. Ix-xita kienet kważi waqfet. Irxiex ħafif u l-wied tal-ilma.

Imbagħad ix-xiħ kiser dak is-skiet ta’ bejnu u bejn il-kelb.

“Kienet hekk, ara, dil-biċċa tiegħi. Ftit il-bogħod minna kien hemm dar kbira u sabiħa. Konna ngħidulha d-Dar tal-Grada. Tista’ taħseb, eh, għax kella l-grada għalina kienet dar sinjura. Imma s-sinjura Mer u żewġha Salvu veru kienu sinjuri; imma tar-ruħ u qalbhom tajba. Jien ġieli mort nagħmlilhom xi faċenda, naqdiehom jew ngħinhom fil-ġnien, xi ħaġa hekk. U veru kienu jħobbuni, għax mhux għal xi ħaġa, jien kont kwiet u mix-xogħol ma kontx nibża’. Dawn darba tħajjru jrabbuni huma, għax – għettlek, hux? – ma kellhomx tfal, imma missieri ma’ riedx jisma’. Għadni nisimaw jgħid lil ommi: “Dak tagħna u aħna nrabbuh”. Dawk is-sinjuri fl-aħħar qatgħu qalbhom u adottaw tifel mill-istitut. Illum għandu negozju l-Belt u mgħoddi b’wieħed mis-sinjuri għax għallmuh l-iskola u moħħu kien jilħaqlu. U jien bqajt hawn. Imma ma kienx imn’Alla.”

Il-kelb ma weġbux aktar. Donnu kien qata’ qalbu.

Il-lampa tal-pitrolju kienet għodda ntfiet. Id-dellijiet mal-ħitan kienu wkoll dellijiet għajjiena bħall-moħħ ix-xiħ li kien qed jogħnos.

Ix-xita kienet waqfet. Imma d-dawl fl-isqaq baqa’ ma ġiex.

Dix-xita ta’ Settembru mhux mistennija, mħallta mar-riħ isfel, mal-għejja tas-sajf, mal-ħsibijiet li tqalu midfuna ġo qalb li tiegħmet is-skiet. Ix-xita li tinżel fuq it-tajjeb u fuq il-ħażin. Ix-xita li tinżel fuq il-fqir u fuq is-sinjur.

(Adattata minn *Ħajja ta’ Kelb* ta’ Ġorġ Peresso)

2. ID-DNUB TA' MIKIEL ANTON VASSALLI

Nibda bi tlitt episodji. Fi żmien l-imblokk, meta Mikiel Anton ħareġ mill-Belt ġie mill-ewwel arrestat u wara sab ruħu l-ħabs. Kien f'dan id-deżolament li irrealizza kemm Malta kienet ingrata miegħu. Dal-ġġant ta' bniedem beda jibki, xagħru ħfiflu u sehet xortieh.

F'Jannar 1800 ġie eżiljat mill-Ingliżi għal għomru. Meta kien ħiereġ mill-port, filwaqt li sellem lil huħ Saver, beda jara l-koppli tal-knejjes tal-belt u s-swar jitbegħdu bil-mod il-mod. Min jaf x'beda għaddej mim-moħħu? Tgħid għad jerġa' lura biex irodd ġismu lill-art li tant kien iħobb?

Ġie lura Malta 20 sena wara. Fallut u fqir. Mhux biss. Imma r-relazjoni tiegħu mal-Protestanti kienet waħda mir-raġunijiet li, meta miet, il-kappillan ta' San Pawl tal-Belt ma riedx jagħtih difna reliġjuża. Ħaduh il-Protestanti u difnuh fiċ-ċimiterju tagħhom.

Mela xi dnub kien għamel dal-bniedem hekk mibgħut, li għal tant żmien kien mitfugħ fil-landa tal-iskart tal-istorja? Id-dnub ta' Mikiel Anton kien dnub kbir għax ried jifdi lil niesu mill-injoranza grassa li kienu jinsabu fiha!

Hu fuq dan is-suġġett (l-edukazzjoni) li nixtieq inkellimkom, għax kien għal qalbu wisq. Kien dak iż-żmien meta fl-Ewropa kien hawn interess qawwi fl-edukazzjoni. Ir-raġuni kienet li l-Ġiżwiti tkeċċew mill-pajjiżi Borboniċi, mill-Portugal, minn Spanja, minn Franza, minn Parma, min-Napli u anki minn Malta. Ħafna universitajiet u skejjel sekondarji jew kulleġġi sfaw mingħajr għalliema. Kien żmien tajjeb biex tirrijorganizza l-edukazzjoni fuq linji ġodda, skont il-prinċipji lluministiċi.

Imma jekk l-edukazzjoni kienet fuq quddiem nett ta' l-aġenda tal-illuministi, ma kienx hemm qbil unanimu jekk għandiex tiġi estiża għall-klassijiet kollha. Kien hemm żewġ fili ta' ħsieb. L-edukazzjoni kellha tiġi offrutha lil kulħadd, irrispettivament mill-klassi soċjali? F'dan il-każ ma kienitx tkun il-kaġun li l-klassijiet iż-żgħar jagħarfu l-inferjorita tagħhom u jirvellaw? Terġa' — kif sostna Voltaire, ir-rappreżentant tal-klassi medja — minn jibda jieħu ħsieb ir-raba' jekk it-tfal tal-bdiewa jsiru jafu bil-vantaġġi li l-edukazzjoni ġġib magħha? Imma anki l-klassijiet iż-żgħar kellhom min jaqbeż għalihom. Il-fiżjokratiċi riedu bdiewa litterati u anki saħqu li bniedem għandu jkun litterat biex jaqra kotba reliġjużi. U l-ħaddiema m'humiex il-maġġoranza kbira tal-pajjiż?

Dawn iż-żewġ movimenti Ewropej kbar u opposti waslu Malta wkoll. Ma setax jonqos għax it-tejorija li Malta kienet pajjiż iżolat maqtuħ miċ-ċiviltà hi waħda żbaljata. Kif segħtet Malta tkun iżolata meta kienet iggvernata minn ulied l-aqwa familji nobbli Ewropej? Il-moviment konservativ kien rappreżentat minn Franġisku Saverju Farrugia. Dan l-imħallef, li kiteb bit-Taljan – *lingua materna*, kif sejħilha – irriserva l-edukazzjoni għal nieshu, dawk tad-demm blu. Kien jippreferi anzi li l-ġenituri jgħallmu lill-uliedhom huma stess, jew inkella jqabbdulhom għalliem privat. Il-baruni Gaetano Pisani, liberali f'ħafna aspetti, kien retrograda soċjali fejn tidħol l-edukazzjoni. Ippropona li ulied il-ħaddiema ma jinatgħux edukazzjoni formali imma jitgħallmu biss ir-reliġjon bħala forma ta' kontroll.

Vassalli, li telaq minn Malta għal Ruma fl-1785, kien interessat f'dawn l-idejat għax kien permezz tal-edukazzjoni li kien bi ħsiebu jirriforma u jifdi lil Malta. Għal dan ix-xogħol ħejja ruħu bil-kbir. L-ewwel f'Malta, fejn iddistingwa ruħu bħala wieħed mill-aħjar studenti

fl-iskola tal-Għarbi mmexxija minn Dun Ġużepp Calleja, imbagħad Ruma fl-università La Sapienza.

Qabel xejn, il-lingwa kellha tiġi issistematiżżata b'alfabett b'karattri latini u oħrajn li ifforma hu stess. Għalkemm Vassalli saħaq li dawn kienu faċli biex tiktibhom, kienu waħda mir-raġunijiet l-għaliex ma ġewx addottati warajh. Wara ħareġ grammatika tal-Malti u fl-1796 dizzjunarju.

Imma Vassalli ma studjax il-lingwa għal skopijiet letterarji biss, anke jekk dan hu ta' mertu kbir u ta' siwi għall-istudjużi. Vassalli, bħal Genovesi f'Napli, kien impenjat soċjalment. It-tħaddim tal-lingwa, li wieħed jitkellem u jikteb bil-lingwa li jaħseb, hu bil-wisq neċessarju għan-nazzjon.

Dan kien pjan kompletament ġdid għal Malta, ankè jekk il-klassijiet għolja kienu jedukaw lill-uliedhom. Maria Teresa, pereżempju, it-tifla tal-Konti Ignazio Muscati Navarra, kienet taf taqra u tikteb tajjeb bil-Latin, it-Taljan, l-iSpanjol u l-Franċiż. Kellha wkoll il-bidu tal-Filosofija u kienet iddoqq u tkanta, fil-waqt li Fra Samuele kien jagħtieha l-lezzjonijiet tal-Matematika d-dar.

Tfal oħra kienu jattendu waħda mill-ħafna klassijiet immexxija mill-kleru li kien hawn imxerda ma' Malta. F'Ħaż Żebbug, ngħidu aħna, fl-1768 Dun Ġużepp Xiberras kien jgħallem il-Grammatika. Kienu jitgħallmu xi ftit Taljan, Latin u Matematika biex il-quddiem jsiru qassisin jew professjonisti.

Il-maġġoranza tat-tfal kienu barra l-influenza ta' dawn l-istituzzjonijiet. Għal ħafna minnhom it-tfulija, bħala dak iż-żmien l-aktar ħieni ta' ħajjithom, kienet biss illużjoni mwebbla

mill-klassijiet ipprivileġġjati, li fil-każ tagħhom kien tant veru. Għall-parti l-kbira tat-tfal, il-ħajja kienet iebsa mill-bidunett, jaħdmu fl-egħlieqi jew f'xi sengħa jew inkella, bħal Ċikku Schembri, tifel ta' sitt snin minn Ħal Qormi, fuq wieħed mix-xwieni tal-Ordni.

Mikiel Anton, espost għall-kurrenti intelletwali u kulturali tal-Illuminiżmu fl-Italja, kien demokratiku ġenwin. Fl-1795 talab il-permess lill-gvern biex jiftaħ skola għal qari u l-kitba tal-Malti. Is-sena ta' wara spjega fid-dettal dan il-proġett fl-introduzzjoni għad-dizzjunarju. Din l-introduzzjoni hija l-għajta tal-battalja taż-żmien il-ġdid.

Vassalli kellu ħsieb oriġinali. L-edukazzjoni hi dritt tat-tfal kollha u għanda tkun mingħajr ħlas. Punt ieħor hu li t-tgħalim ma kellux ikun relatat mal-klassi soċjali tat-tfal. Ulied il-bdiewa jew in-nies tas-sengħa mhux bilfors jirċievu t-tagħlim skont il-klassi tagħhom. Vassalli ma jagħmel ebda referenza għad-distinzjonijiet ta' klassi: kellha tkun biss l-inklinazzjoni tat-tifel li tiddetermina l-futur tiegħu.

Punt ieħor li saħaq fuqu Vassalli kien li dawn l-iskejjel ma kienux ħa jkunu mmexxija mill-kleru. Il-Knisja minn dejjem kellha f'idejha l-formazjoni spiritwali u kulturali taż-żagħżagħ. Imma issa ġie imwettaq id-dritt li l-iskejjel jiġu mmexxija mill-istat.

(Adattata mit-taħdita *Vassalli edukatur* ta' Frans Ciappara)